ABDURİSHİD YAKUP

❑ ÇEV. DUYGU ÖZGE DEMİR

SALAR HALKI VE DİLLERİ

SALAR PEOPLE AND THEIR LANGUAGE

Coğrafi dağılım ve iç adlandırma

Salarlar, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Türkçe konuşan sekiz etnik gruptan biridir, diğerleri Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Tuva ve Sarı Uygurlardır. Muhtemelen bir Güney-Sibirya Türkçesi olan Fu-yü Kırgızcası çoğunlukla Çin dilbilim literatüründe Kırgızca içerisinde varsayılmaktadır. 2000 nüfus sayımına göre, toplam Salar nüfusu 104,521'dir. Çin'deki Sincan Uygur Özerk bölgesinde yaşayan yaklaşık 5000 Salar dışında, Salarların çoğu özellikle Şunhua Salar Özerk İlçesi'nde ve komşu Gandan Rural Bölgesi'nde, Çinghay Eyaleti'nin Hualong Hui Özerk İlçesi'nde ve Gansu Eyaleti'nin Jişişan Bao'an Dongsiang Salar Özerk İlçesi'nde (Jishishan Bao'anzu Dongxiangzu Salazu zizhixian) yaşamaktadır (Sincan Salarlarının en yeni istatistikleri için bakınız Jia ve Li 2010: 84).

Çinghay ve Gansu Eyaletleri'nde yaşayan Salarlar kendilerine *Salır* ya da *Salar* derlerken, Sincan Uygur Özerk bölgesindeki Salarlar *Salalıq*'ı tercih etmektedirler. Muhtemelen, birincisi, yani *Salır* ya da *Salar*, 11. yüzyılda Türkolog Kaşgarlı Mahmud tarafından *Dįvānü Lügāti't-Türk*'te kaydedilmiş çok eski bir kabile adı olan *Salġur*'a gitmektedir; oysaki ikincisi "Salar halkı" ya da "Salar yerlileri" anlamına gelmektedir. 13. yüzyıldan kalma Çin kayıtları Salarlardan Sala (Yuan), Şala, Salan (Ming), Sala ve Salaer (Çing) gibi değişik adlarla söz eder. Salarların kendi dillerini adlandırmaları *salırça* ya da *sala(r) gaça* [sala kahça] şeklindedir.

Dilbilimsel Durum

Salarların yüzde kaçının Salarcayı ilk dil olarak kullandığı ve Salar dili konuşurlarının Salarcayı ne kadar karşılıklı iletişimde kullandıkları net değildir. Ancak son 30 yılda Salar dilini konuşanların sayısının azaldığı açıktır. Şehirlerde yaşayan daha genç nesil Çince veya Uygurca, Kazakça gibi diğer yerel saygın dillerin lehine Salarcayı terk etmektedir. Gansu gibi bazı alanlarda sadece daha eski nesil Salarcayı konuşabilmektedir (Ma. 2009: 40).

Çinghay bölgesindeki Salarların büyük çoğunluğu Salarca ve Çincede iki dilliyken, İli vadisinde yaşayan Salarların çoğu ikinci dil olarak Uygurcayı kullanır. Çinghay bölgesinde bir kısım Salarlar

Tibetçeye vakıfken, İli vadisinde Kazakça da bazı Salarlar tarafından ikinci veya üçüncü dil "olarak kullanılır.

Salar dilinin yazılı sistemi bulunmamaktadır ve esas olarak Salarca konuşma formunda yaşamaktadır. Çoğu Salar entelektüeli, Salarca ve Çincede iki dilli olduklarından, Çince resmî yazı dili olarak kullanılır. Salarcanın 19. yüzyıla kadar Arap harfli Türk yazısıyla yazıldığı bazı tarihî ve dinî belgelere (Tenişev 1976b; Han 1993; Dwyer 2007: 91-92) sabittir. "Türk" yazısıyla yazılmış kitaplardan biri Loğman Zaif Mullah tarafından 1883'de çoğaltılan "Türkler üzerine çeşitli bilgiler" olarak çevrilebilen *Türk Fāẓili* (Çin. *Tuerke zaxue*) olarak bilinen dinî kitaptır. Bu kitap, Salarların dini, tarihi ve kültürü üzerine değerli materyaller içerir. Son yıllarda bazı Salar entelektüelleri, internet ve Çin Salar Araştırma Topluluğunun bazı yayınlarında Latin harfli bir Salar yazı sistemi kullanmaya başlamıştır (www.cnsalar.com); bkz. Ma 2009: 49, not 2. Bu yazının alfabesi bu topluluğun ana sayfasında tanıtılmıştır.

Bölgesel Varyantlar

Aşağıdaki bölgesel varyantlar Salar dili bünyesinde şöyle tanımlanabilir:

(i) Gaizi varyantı

(ii) Mengda varyantı

(iii) İli varyantı

İlk iki varyantın konuşurları çoğunlukla Çinghay Eyaleti'nin Şunhua Salar Özerk İlçesi'ne ve Gansu Eyaleti'nin bazı ilçe ve bölgelerine dağılmışlardır. Üçüncüsü ise Sincan Uygur Özerk bölgesinin İli vadisinde konuşulmaktadır. Bazı araştırmacılar ilk iki varyantı Doğu Salar konuşma dili (İng. *vernacular*), sonuncuyu Batı Salar konuşma dili diye adlandırmaktadır. Salarcanın iki varyantı Çinghay ve İli vadisi bölgelerinde kullanıldığı için İli Salar terimini Sincan Uygur Özerk bölgesinde konuşulan Salar varyantına ayırarak, Çinghay ve Gansu'da konuşulan Salar varyantlarını tanımlamak için Çinghay Salar terimini kullanacağım. Şimdiye kadar Çin, Rus ve Amerikan araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar büyük ölçüde Gaizi varyantına dayanmaktadır. Bununla beraber son yıllarda Salarcanın İli varyantı üzerine de çalışmaların başladığı görülmektedir.

Tarih

Salarların sözlü tarihinde anlatılan *döyi yül* "Deve Kaynağı" hikâyesine göre Salarlar, Semarkant'tan Çinghay'daki Şunhua'ya Karimang ve Ahmang kardeşler önderliğinde ak bir deve üzerinde bir tas toprak, bir kazan su ve bir de Kuran eşliğinde gelmişlerdir. Sincan'da Tanrı dağlarını, Jia Yuguan, Suzhou, Ganzhou, Tianşui, Gangu bölgelerini geçerek aşmışlardır ve batıya dönüp Labulin'de Ganjiatian'a gelerek Ningşia'ya girmişlerdir. Orada biraz dinlendikten sonra ileriye doğru gitmişler ve Şunhua'ya girmişlerdir, oradan Mengda dağını geçmişler ve Alitiuli'ye gelmişlerdir (Ma Wei vd. 2001: 7.-10). Böylece çoğu araştırmacı, Şunhua'daki Salarları soy bakımından Türkiye'de Anadolu'nun doğusu, İran, Afganistan ve Rusya sınırlarının çakıştığı alanlar, Semarkant dolayları ve Türkmenistan'da Çarcoy'un kuzey alanları gibi çok farklı yerlerde yaşayan Salor Türkmen kabilesiyle ilişkilendirmişlerdir. (Hahn 1988: 241). Ancak, zaman ve göç rotası üzerine sadece varsayımlar vardır. Bazı araştırmacılar, Salarların Çin'de Yuan

hanedanlığının ilk döneminde, büyük ihtimalle 13. yüzyılın sonunda var oldukları kanısındadırlar (Ma 2008: 104). Çin kayıtları Salarların 1370'te Çinghay'da var olduklarını açıkça doğrulamaktadır. Ming hanedanlığı kayıtlarına göre, Han Bao ilk Salar *Tusi* "kumandan" ya da devlet yetkilisi olarak tanınan kabile reisidir. Daha sonra Ming ve Çing hanedanlığı yerel coğrafi indeksleri devamlı olarak Çinghay ve Gansu'daki Salar topluluklarıyla ilgili haber vermişlerdir (Salazu jianshi bianxiezu 1982: 24-30). Ma Wei'e göre bugünkü İran'ın ana topraklarıyla Salur hanedanlığının topraklarında yaşayan Salurlar Çin'de yaşamış Salarların atalarıydı ve Çin'e Moğol birliklerinin bir parçası olarak gelmiş olabilirlerdi (2008: 105).

Yukarıda sözü edilen hikâyede anlatılanlara göre Semarkant'tan Gansu ve Çinghay eyaletlerine göçleri sırasında Salarlar, Sincan üzerinden geçmişler ve bazıları ise Turfan ve Kumul bölgelerinde uzun süre kalmış olabilirler. Ancak, bugün hala Sincan'da yaşayan Salarlar, Çinghay'dan nispeten geç bir dönemde göç etmiş kimselerdir. İli vadisi Salarların ilk grubu 18. yüzyılın ikinci yarısında gelmiş olmalılar; bununla beraber Çinghay ve Gansu'dan yeni ve eski İslam okulları arasındaki dinî kavgalardan dolayı kaçan ilk göçmenlerin sayısı oldukça azdır. *Xunhua zhi*'nin (Xunhua'nın tarihi olayları) sekizinci cildindeki kayda göre, "Altı yüzden fazla erkek, kadın ve çocuk ele geçirildi, isyan çıkaran bu kişiler mevcut düzene karşıydı ve kadınlar askerlerin köleleri olarak infaz edildi" (Jia vd., 2010: 85). İkinci grup Salarlar Sincan'a 1862 sıralarında Kuzeybatı Çin'de Çing yönetimine karşı Müslümanların isyanı başarısız olunca girerken; üçüncü grup, Sincan'a ünlü kumandanlar Ma Huşan ve Ma Jongying'in askeri birlikleri kapsamında 1928-1935 arasında geldiler. Ancak Salarların Sincan'a, daha çok İli vadisine yaptıkları büyük göç o zamanda Çinghay çevresindeki zor hayat koşulları dolayısıyla 1960 ve 1970'lerde meydana gelmiş olmalıdır.

Sınıflandırıcı Özellikler

İlk olarak Samayloviç tarafından önerilen geleneksel sınıflandırmada Salarca, Türk dilleri ailesinin *toq(q)uz* grubu içerisinde *ayaq* alt grubunda yer almıştır, çünkü "ayak" sözcüğündeki ünlüler arası **d* ünsüzü Salarcada *ayax*'tır. Daha sonra, Salarca çeşitli Türk dili grupları içerisinde sınıflandırıldı: Tenişev (1963) tarafından Kuzey ve Doğu Türkçesi grubunda, Poppe (1953) ve diğer araştırmacılar tarafından Doğu Türkçesi grubunda bir dil ya da Uygurcanın bir diyalekti olarak. Türk dillerinin en yeni sınıflandırmalarında Güneydoğu grubuna ait bir dil olarak

nitelendirilmektedir. Salarcanın bir Uygur diyalekti olarak sınıflandırılması son zamanlarda birçok dilbilim çalışmasında eleştirilmiştir.

Salarca, Türkmence, Uygurca ve Sarı Uygurcayla çok sayıda ortak dilbilim özellikleri paylaşır. Dar ünlülerin kısalması, hece sonu *ç* ve *ş* değişimi, söz başı dar ünlülerin soluklaması gibi dil özelliklerini Salarca, Uygurcanın bazı yerel varyantları da dâhil Uygurcayla ortaktır. Salarca *yuşlux* "sabah", *seci* "serçe" gibi sözlüksel birimlerde açıkça Oğuzca bir katmana sahiptir ve *mamux* "pamuk" (Uygurca *mamuķ*), *palçıx* "çamur" (Turfan ve Kumul *palçax, palçıķ*), *uxla-* "uyumak" (Uygurca *uxla-*) gibi birçok sözcük Salarca ve Uygurcada ortaktır. Salarcanın en önemli özellikleri Çağatay kökenli olmasına rağmen, sıklıkla Oğuzca özellik olarak düşünülen söz başı *t* ve *k* ötümlüleşmesi oldukça yeni görünmektedir, çünkü Japon dilbilimci Takeshi Shibata tarafından yayımlanan materyal böyle bir ötümlüleşme sürecindeki geçiş aşamasını açıkça yansıtmaktadır (Shibata 1946; Yakup 2002: 18). Patlamalılar ve yarıkapantılılar arasındaki karşıtlığın Salar nüfusunun çoğu tarafından konuşulan Salarcanın Çinghay varyantındaki sert ünsüz-zayıf ünsüz ayrımı olduğu unutulmamalıdır.

Uygurca ve Özbekçenin aksine, Salarca açıkça Güneybatı grubu dillerinin bazı özelliklerini göstermektedir (Hahn 1988; Schönig 1997-1998; Johanson 1998; Dwyer 1998). Bunların yanında, Kuzeybatı Çin'de konuşulan Sarı Uygurca gibi, Salarca da bazı özgün morfolojik özellikler sergilemektedir. Örneğin; fiilde muhtemelen Kuzeybatı Çin'de komşu diller ve Çince arasındaki etkileşimden kaynaklanan şahıs çekimi eksikliği. Ayrıca Salarca yerel Çince diyalektlerinden çok sayıda, Tibetçeden de sınırlı sayıda sözlükbirimi kopyalamıştır. İli varyantı, Uygurca ve Kazakçadan kopyalanan çok sayıda sözlüksel birimi barındırmaktadır.

Fonoloji

Salarca /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ olmak üzere sekiz kısa ünlü foneme sahiptir ve bu fonemlerin ünlü dizgesi özellikle önlük artlık karşıtlığıyla karakterize edilir. Salarcanın Çinghay varyantı (ÇS) çoğunlukla Çince sözlükbirimlerden kopyalanarak oluşan *ia, ie, io, iə, ua, ue, uo, üe* gibi bazı diftonglar gösterir; yine de bunlardan bazıları kendi sözlükbirimlerinde de gözlenebilir. Örn.: *diot* "dört". İli Salarcasında da Çinceden kopyalanan bazı sözlükbirimlerde sınırlı sayıda diftong bulunur. Örn.: *täŋgua* "kavun" (<< Çin. *tiangua*), *guafu* "dul kadın" vs. Ancak, bu sözcüklerdeki diftonglar basitleştirilebilir: *täŋga* ve *gafu*. Yerli sözcüklerdeki diftonglar İS'de gözlenmez; bu yüzden ÇS *goliex* "inek", İS'de *gölök*'tür ve ÇS *diot* "dört" ise İS'de *dØt* şeklindedir. Çinceden kopyalanan sözlükbirimlerde görülen diftonglar İS'de sık sık kısa ünlülerle de yer değiştirir (Yakup 1997 ve 2002).

Salarcada uzun ünlüler çoğu kez ötümsüz ve sürtüşmeli ünsüzlerden önce titreşimsizleşmeye uğrar. Örn.: *i̥ t* "köpek", *i̥ ki* "iki" ve *ü̥ xle* "ikisi birlikte". Benzer fonolojik gelişim Uygurca ve Sarı Uygurcada da gözlenir. Tekseslemli sözlükbirimlerde kısa ünlülerin daralması Salarcanın bir başka fonolojik özelliği olarak nitelendirilebilir. Örn.: *abəlar* "babalar" ← *aba* "baba" + -*lAr, baləlar* "çocuklar" ← *bala* "çocuk" + *lAr.* Ancak, bu, Salarcada öngörülebilir bir durum değildir. Örn.: *analar* "kızlar" (*anəlar* değil) ← *ana* "kız" + -*lAr*. Böylece Salarca benzer fonolojik çevrede sistematik olarak daralma sergileyen Uygurcadan ayrılır.

Salarca kısa ünlülere dudak uyumu uygular. Örn.: *Golum* "benim/ kolum/kolumuz", *komurum* "köprüm/köprümüz" fakat sistematik değil, örn.: *yüzim* "benim yüzüm/ yüzümüz".

Salarca diğer çoğu Türk dilinden oldukça farklı bir ünsüz dizgesine sahiptir ve bu ünsüz dizgelerinin tanımlanması da değişik dilbilim çalışmalarında fazlasıyla farklılık göstermektedir. Salarcada ünsüzlerin temel biçimleri Tablo 1'deki gibi sunulabilir:

Tablo 1: Salarca Ünsüzler

	çiftdu-daksıl	Dişsil-dudaksıl	Dişsil	Diş-yuva-sıl	Üstda-damaksıl	Palatal	Damaksıl	Gırtlaksıl
Patlamalı	pʰ p		tʰ t				k g	q ɢ
Yarıkapantılı					tʂʰ dʐ	č ɟ		
Sürtüşmeli		f v		s z	ʂ ʐ	š	x ɣ	
Nazal	m		n				ŋ	
Yanünsüz			l					
Titrek			r					
Sürtünmesiz						y		h

Diğer Türk dillerinin aksine Sarı Uygurcada da olduğu gibi Salarcanın Çinghay varyantları patlamalı ve yarıkapantılı ünsüzler arasında zayıf ünsüze karşı sert ünsüz ayrımı yapar. Ancak, patlamalı ve yarıkapantılı ünsüzler çoğunlukla ünlüler arası pozisyonda seslendirilir. Salarcada üstdamaksıl ünsüzlerin fonemik konumları oldukça şüphelidir ve üstdamaksıllar esasen Çinceden kopyalanan sözcüklerde bulunur.

Salarcanın İli varyantının fonemik dizgesi Çinghay Salarcasından oldukça farklı bir görünüş sergilemektedir. İS *äl* "insanlar" örneğine karşı ÇS *el* örneğindeki gibi kapalı-orta-ön *e*'den açık-orta *ä*'ye sistematik genişleme, diftonglar yerine kısa ünlülerin kullanılması, üstdamaksıl yarıkapantılı ünsüzlerle palatal yarıkapantılıların ve üstdamaksıl sürtüşmeli ünsüz *ʂ* ile palatal sürtüşmeli *š*'nin kaynaşmaları İli ve Çinghay Salarcası arasındaki önemli fonolojik farlılıklar olarak düşünülebilir. Ayrıca patlamalı *b* ve *p, d* ve *t* arasındaki zıtlaşma da Çinghay Salarcasında solukluya karşı soluksuz iken, İli Salarcasında ötümlüye karşı ötümsüzdür.

Morfosentaks

Salarcanın sayı işaretleme dizgesi teklik-çokluk şeklindedir. Teklik biçime, gövde veya son hecenin arkasına bağlı olarak *-lar* ve *-ler* şeklinde gelen *-lAr* ekiyle işaretlenir. Örn.: *at* "at" → *atlar* "atlar", *tiş* "diş" → *tişler* "dişler". Teklik biçim, grup ve topluluk anlamı belirten adlarda değişmeden kalır.

İkinci teklik şahıs iyelik eki *-(X)ŋ* şeklindeyken, ikinci çokluk şahıs iyelik eki için

-(X)ŋiz kullanılır. Örn.: *balaŋ* "çocuğun", *balaŋiz* "çocuğunuz" (Han 1989: 71). Ancak, İli Salarcasında ikinci şahıs çokluk iyelik ekinin *-(X)ŋla(r)* şeklinde farklı morfolojik işaretleyicisi vardır. Örn.: *zoraɣ-ıŋla(r)* "aileniz" (Yakup 2002: 22).

İS'de iyelik eklerinde rastlanan bu farklılık dönüşlülük zamirlerinden sayılara kadar genişletilebilir. Dönüşlülük zamiri *öz*'ün düzleşmesi sonucu ortaya çıkan *i:z* dönüşlülük zamirinin çekimde *-i:z-iŋisla(r)* şeklindeki bir kibar biçimine rastladık. Örn.: *i:z-iŋ* "sen kendin", *i:z-iŋla(r)* (çokluk) *i:z-iŋisla(r)* "siz kendiniz" (kibar).

Salarca altı temel duruma sahiptir: Özneler için yalın durum, nesneler için belirtme, farklı semantik bağlamlardaki dolaylı tümleçler için bulunma, ayrılma, yön ve esasen ad öbeğinde tamlayanı gösteren ilgi durumu. Durum işaretleyicileri çokluk ve iyelik eklerinden sonra görülür. Yalın durumun işaretleyicisi yoktur ve diğer beş temel durumun işaretleyicileri aşağıdaki gibidir:

Belirtme: *-nI*
Bulunma: *-(n)Da*
Ayrılma: *-(n)dAn*
Yönelme: *-GA, -(n)A*
İlgi: *-niɣi*

İli Salarcasında *sen* "sen" zamirinin ilgi durumu almış biçimi *sini*'dir ve ilgi durumu ekinin sık kullanılan biçimi *-nIŋ*, Salarcanın Çinghay varyantında yoktur.

Karşılaştırma dereceleri *-rAx* ekiyle yapılır. Örn.: *joɣan* "kalın" → *joɣanrax* "daha kalın", *kici* "küçük" → *kicirex* "daha küçük". Üstünlük dereceleri, sıfatlardan önce zarf eklenerek yapılır. Örn.: *xudu yaxşi* "çok iyi" veya sıfatı tekrarlama yoluyla *uzın-dan uzun* "en uzun", *züli-den züli* "en akıllı".

Elliye kadarki sayma sayılar çok küçük fonetik farklarla beraber Genel Türkçe sayılarla aynıdır. Altmıştan doksana kadarki sayma sayıları için ve de on bin sayısı için ÇS ve İS oldukça farklı sayıları kullanmaktadır. Bu durumu aşağıdaki tabloda göstermek mümkündür:

Tablo 2: ÇS ve İS'deki bazı sayıların karşılaştırması

ÇS	İS	Açıklama
ellion ~ ahmuş	*atmiş*	*altmış*
elli jigirme ~ jemuş	*jidimiş*	*yetmiş*
elli Girix ~ toxsen	*doxsan*	*doksan*
zanzi	*tümen*	*bin*

Sıra sayılar *-(I)nci* ekiyle oluşturulur. Örn.: *bırınci* "birinci", *iginci* "ikinci", *onınci* "onuncu". Beraberlik ve topluluk adları ise *-ço* eki eklenerek yapılır. Örn.: *uçço* "üçümüz beraber", *diotço ~ tötço* "dördümüz beraber". Şahıs eki eklenen sayma sayıları topluluk, beraberlik anlamına da sahip olabilir. Örn.: *beşisim* "beşimiz beraber", *igisiŋ* "ikiniz". Ancak, *bäş-imiz* "beşimiz", *üç-imis* "üçümüz" Salarcanın İli varyantına özgüdür.

Şahıs zamirleri sayı veya şahısta farklılık göstermekte ve oldukça özel çekim biçimlerine sahiptir.

Tablo: İS'de şahıs zamirlerinin çekimi

	Yalın	Belirtme	Bulunma	Ayrılma	Yönelme	İlgi
1.t.ş.	men	mini	mende	menden	maŋa	mini
1ç.ş.	piser	piserni	piserde	piserden	pisere	piserniɣi
2.t.ş.	sen	sini	sende	senden	saŋa	siniɣi
2.ç.ş.	selar	selarnı	selarde	selarden	selare	selarniɣi
3.t.ş.	u	anı	anda	andan	aŋa	aniɣi
3.ç.ş.	ular	ula(r)nı	ularda	ulardan	ulara	ularniɣi

Salarcanın Çinghay varyantları *iy* ve *ez ~ iz* şeklinde iki dönüşlülük zamirini yansıtmaktadır, ancak, bunlardan *iz* Gaizi'de sadece üçüncü şahısta *izi* "kendisi" şeklinde kullanılırken Mengda varyantındaki *ez* bütün şahıslar için kullanılır. Örn.: *ezim* "ben kendim", *eziŋ* "sen kendin", *ezi* "o kendisi". Dönüşlülük zamirlerinin fonolojik biçim ve kullanımları Salarcanın farklı yerel varyantlarında farklılaşır.

Gösterme zamiri *ciuɣiu* veya *ciuvu* "o" konuşucudan uzakta olan nesneleri göstermek için kullanılır. Salarca *kem* "kim", *naŋ* "ne", *Gaysi* "hangi", *nehce* "ne kadar", *Gacaŋ* "ne zaman" ve *Gahal* "kaçta, ne vakit" soru zamirlerine sahiptir.

Fiil gövdeleri sonek veya yardımcı fiil alarak ad veya ana fiil gövdelerinden türerler. Örn.: *buzila-* "buzağılamak" ← *buzi* "buzağı", *gorin-* "görünmek" ← *gor-* "görmek", *cefoŋ et-* "azat etmek" ← *cefoŋ* "azat".

Yeterlik aslında, "ünlü zarf-fiil eki + yardımcı fiil *al-*" biçimindeki yardımcı fiilli yapıya giden *-(V)l* eklenerek veya "ünlü zarf-fiil eki + *bil-*" yapısından gelen "fiil gövdesi + *bil-*" şeklindeki yardımcı fiilli yapı eklenerek oluşturulur. Örn.: *tutılar* "tutabilir" ← *tut-* "tutmak", *yasa biler* "onarabilir" ← *yasa-* "onarmak".

Fiil gövdeleri *-mA* ekiyle olumsuz yapılabilir. Örn.: *varma-* "gitmemek" ← *var-* "gitmek", *gelme-* "gelmemek" ← *gel-* "gelmek".

idır/dır ve *emesdır* biçimindeki iki bildirme ekinden ikincisi net bir olumsuzluk fonksiyonuna sahiptir. Örn.: *men salar Gız ider* "Ben bir Salar kızıyım", *bu piçaɣ miniɣi emesdır* "Bu bıçak benim değil".

Salarcada hareket bildiren “zarf-fiil eki + yardımcı fiil” yapılarındaki zarf-fiil ekleri genellikle düşürülür. Örn.: *vur bar-* “vurmak” (vurup gitmek), *vax vol* “görüp bitirmek” (tam görmek), *üşe vax* “görmeye çalışmak” (bakıp görmek). Bazen, art fiiller kendilerinden önce gelen zarf-fiillerle kaynaşır. Örn.: *gival-* “giymek” (giyip almak).

Diğer birçok Türk dilinin aksine Salarcada şahıs ekleri bitimli fiil biçimlerinin arkasına gelmez. Böylece görülen geçmiş zaman bütün şahıslarda *-ci* ile oluşturulur: *men varci* “gittim”, *sen varci* “gittin”, *u varci* “gitti”; duyulan geçmiş zaman ise *-miş* ile bildirilir: *u gelmiş* “o gelmiş”, *sen unıdmiş* “unutmuşsun”; gelecek zaman *-Gur* ile oluşturulur: *men bohordı jadGur* “biraz sonra uyuyacağım”, *sen aş işgurmu*? “Şehriye çorbası içer misin?”; kesin geçmiş zaman *-GAn* sıfat-fiil eki + *var* “var” ile yapılır ve *var*, *joxa* veya *joxdır* ile yer değiştirilerek olumsuz yapılır: *men bu dienjiŋnI vaxGan var* “ben bu filmi gördüm”, *men munda odGan joxdır* “Ben burada hiç kalmadım”, *u munda odGan joxa* “bence o burada hiç kalmadı” (Lin 1985: 63-69).

İstek kipi herhangi bir şahıs işaretleyicisi almaksızın *-GI* ekiyle oluşturulur. Örn.: *men ge(l)ɣi* “gideyim”, *piser oxuɣı* “okuyalım”. Salarca, hareketi konuşucunun ve dinleyenin beraber yapacağını ifade eden *-Gar* ile oluşturulan başka bir istek tipine de sahiptir. Örn.: *piser oynaɣar* “beraber oynayalım”.

-al veya *-Gal* ekiyle biçimlenen istek kipi Gaizi bölgesine özgüyken Salarcanın Mengda varyantında istek, *-Gal* veya *-Gali* ile oluşturulur; bkz. aşağıdaki karşılaştırma (Lin 1985: 60).

Gaizi: *piser var-al*	Mengda: *piser barɣali*	“gidelim”
Gaizi: *piser açal*	Mengda: *piser açGali*	“açalım”

Salarca isim-fiil yapımında *-(V)ş* ve *-Gu* olmak üzere iki tip biçim kullanır. Bunlardan ikincisini genellikle üçüncü şahıs iyelik eki *–sI* izler. Örn.: *men aniyi etişe yicen var* “onun işleri yapışıyla ilgili bir diyeceğim var”, *odGusi vararo*? “Kalacak yeri var mı?”.

Salarcada *-Gan* ile kurulan geçmiş zaman sıfat-fiil eki ve *-diɣen* ile kurulan şimdiki zaman sıfat-fiil eki vardır. Örn.: *men yuɣan beyGarax* “yıkadığım giysiler”, *işbardiɣen kişi* “yemekte olan kişi”. Geçmiş zaman sıfat-fiil eklerinden sonra bulunma durumu eki de gelebilir. Örn.: *men gelgende* “ben geldiğimde”.

Salarcada diğer birçok Türk dilinde bulunan son-bitimli (*postterminal*) zarf-fiil eki *-(y)Ip* yoktur. *bil-i* “bilip” örneğinde görülen iç-bitimli (*intra-terminal*) zarf-fiil eki *-I* ise az görülür. Ancak, *var-me* “gitmek için” örneğinde görülen *-mA, varɣışli* “giderken” örneğinde *-Gışli, varɣunçux* “varıncaya kadar” örneğinde *-Gunçux* ve *küliçani* “gülümseyerek” örneğinde görülen *-ça(nI)* zarf-fiil ekleri sıklıkla kullanılır.

Şart kipi ise diğer çoğu Türk dilinde olduğu gibi *-sA* ile oluşturulur. Örn.: *var-sa* “gitsem/gitsen/gitse”, *gel-se* “gelsem/gelsen/gelse”.

Salarcada görülen en yaygın zarflar *enşe/eyşe* “içeride”, *se* “tam”, *xudu* “çok”, *moxuloŋ* “çok fazla”, *nene* “tekrar” ve *lorciɣa* “aniden” vs. şeklindedir. Bazı zarflar

-çux eki eklenerek sıfat veya fiil gövdelerinden de türetilebilir. Örn.: *ciŋçux* “gerçekçe” ← *ciŋ* “gerçek”, *gillaçux* “acelece” ← *gilla-* “acele etmek”.

Salarca Çinceden kopyalanmış birtakım nicelik belirleyicilere sahiptir ve bunların sık kullanımı muhtemelen Çincenin etkisindendir. Örn.: *igi bun şu* "iki adet kitap", *bir fun şin* "bir tane harf". Ancak, Türkçe kaynaklı nicelik belirleyiciler de dikkate değerdir. Örn.: *bir Goş göz* "gözler" (edeb. bir çift göz), *igi tilim tiengua* "iki dilim kavun".

la veya *lane* ilgeci –ilki tahmin edilebileceği üzere *birle*'den, ikincisi de *birlän*'den gelmektedir– araç fonksiyonuna sahiptir. Örn.: *men zanzi la su işci* "ben pipet ile su içtim". Aynı ilgeç kimi durumlarda "beraberlik" anlamı da içermektedir. Örn.: *u avu la oynaba* "O çocuklarla oynuyor". *vulı* "için" , *vaxı* "-e, e doğru" yönelme durumu istemektedir. Örn.: *sini işdiyene vulı* "seni aramak için" (Lin 1985: 86), *avo abasine vaxı yeşaci* "Oğlan annesiyle konuştu". Ancak, çoğu ilgeç Salarcada ayrılma durumu ile kullanılır. Örn.: yüz yilden ili "yüz yıl önce", on gunden bele "o günden beri".

Salarcada sınırlı sayıda bağlaç bulunmaktadır. Örn.: *ene* "veya", *ma* "de, dahi", *çili/çi* "ancak". Bazen enklitik parçacığı *de* de bağlaç olarak kullanılmaktadır. Örn.: *u yaxçux de ira, zilü de ira* "O hem güzel hem de akıllı" (Lin 1985: 89).

Söz varlığı

Salarca temel sözcükleri diğer Türk dilleriyle ortaktır, bunlardan bazıları açık bir şekilde Oğuzca kökenlidir. Ancak, Kıpçak ve Güneydoğu Türkçesi kökenli sözlükbirimler de çok sayıdadır. (Aibibula 2002: 46-48; Nugteren 2007: 176-177).

Salarca Çinceden kopyalanmış çok sayıda sözlüksel unsur sergilemektedir ve bunlar çoğunlukla, Çinghay ve Gansu bölgelerinde konuşulan yerel Çin varyantlarından kopyalanmıştır. Çinceden kopyalanmış sözlükbirimler büyük ölçüde adları içermektedir. Örn.: *şüeşo* (<< Çin. *xuexiao* "okul"),

sunzi (<< Çin. *sunzi* "erkek torun"). Ayrıca nicelik belirleyiciler ve zarfları da kapsamaktadır. Örn.: *ken* (<< Çin. *jian*, kıyafetler için kullanılır), *te* (<< Çin. *tai* "çok") vs.

Kopyalanan fiiller Salarcada sadece ad olarak kabul edilir ve addan fiil yapım ekleri veya yardımcı fiil aracılılığıyla yeniden fiilleştirilir. Örn.: *zele-* "bağlamak" ← *ze* (<< Çin. *jie* "bağlamak") + *-le, fanduj et-* "karşı koymak" ← *fanduj* (<< Çin. *fandui* "karşı koymak"). *Ali şi anigi gagasi ira* "Ali ise onun abisidir" cümlesinde geçen *şi*'nin Çincedeki *shi*'den kopyalanmış bir bildirme olmadığına, Kazakça, Uygurca gibi diğer Türk dillerinde paralelliği olan bir odak ilgeci olduğuna dikkat edilmelidir. Örn.: Kazakça *şi,* Uygurca *çu*. Salarca aynı zamanda az sayıda Arapça, Farsça ve Tibetçe kökenli sözlükbirimleri de barındırmaktadır.

Salarcanın İli varyantı Uygurcadan birçok sözlükbirim kopyalamıştır. Böylece Salarcanın İli varyantında, asıl Salarca veya Çinceden kopyalanmış birtakım sözcüklerin yerine, Uygurcadan kopyalanmış sözcükler gelmiştir. *yugaş* "ahlaklı", *sogun* "çorba" örneklerinde olduğu gibi bazı sözlükbirimler, Uygurcanın Turfan diyalektindeki *yugaş* ve *sogun*'a kadar götürülebilir. Bu da açıkça, komşu Uygur topluluklarının büyük ihtimalle 19. yüzyılın sonlarında Turfan ve Kumul (Hami)'dan oraya gelen göçmenler olduğunu göstermektedir.

Kazakçadan alınan az sayıda sözlüksel kopya da dikkat çekicidir. Örn.: *cayaw* "yaya" (<< Kazakça *cajaw*). İS'de var olan Rusça kökenli sözlükbirimler doğrudan Rusçadan alınmış kopyalar değildir, Uygurca aracılığıyla İS'ye girmişlerdir. Örn.: *gezit* "gazete" (<< Uygurca *gezit* << Rusça *gazeta*. ÇS, Çince *baozhi* ile ilgili olan *batsi*'yi kullanır). Bu durum, Salarcanın İli varyantındaki birçok Arapça ve Farsça kopya için de geçerlidir.

Metin örneği: *uruχ soz* "evlilik töreninde söylenenler"

(1)	men	bu	doji-ni	gun-i	seler-e	uruχ
	ben	bu	düğün: ilgi	gün: iy.3.k.	siz : yönelme	akraba
	soz	iʃgi	aχəz	janʃii	bii-gi	
	söz	iki	ağız	konuş-	ver-: İstek	

Bu düğün töreninde sana iki akraba sözü söylememe izin ver.

(2)	dunja-da	kem-ni	aχəz	al-ɣi	dise	aχun
	dünya: bul.	kim:bel.	ağız	al-: istek	söyle-: şart	Akhund
	alim-ni	al-ɣi	dir-i			
	alim: bel.	al-:istek	bild.:takı			

Eğer biri "Kimden bahsedilmeli" derse bu Akhund'dur (yani) alim.

(3)	mu-n-dan	tuji-n-e	gel-se	aʁəl-da-ʁə
	bu: z.n'si-ayr.	alt: z.n.'si-yönelme	gel-: şart	köy: bul.-aitlik
	χarə-lar-nə	aʁəz	al-ʁə	dir-i
	yaşlı:çokluk.- bel.	ağız	al-:istek	bild. :takı

Bunların yanında biri köydeki yaşlı insanlardan bahsetmelidir.

(4)	seler	er	keʃ	miʃit	ɢo-ni	ʃügur-i

bunlar sabah akşam mescit kapı-bel. koş-: z.f
miʃit ɢo-digi ʃerha-ni fubang it-i
mescit kapı-bul.-ilgi İslami kural: bel. destek yap-: z.f
ǰomuen-ni ʥiʥaŋ et-gen kiʃ ari de mu-ni
dini okul: bel. destek yap-: geç.z. s.f.e. kişi bild. de bu: ilgi
jol-u-n-dan selii-ni aχəs al-ʁï dir-i
yol:3.k. iy.-z.n.'si-ayr. bu:bel. ağız al-:istek bild.: takı

Sabah ve akşam mescide koşuyorlar, mescit içerisinde İslami kuralları ve dini okul kurallarını yerine getiriyorlar, bu sebeple biri bunlardan bahsetmelidir.

(5) mu-n-dan tuji-n-e gel-se iʃki araŋ-ni
bu: z.n.'si-ayr. dış: z.n.'si-yönelme gel-: şart iki amca: bel.
aʁəz al-ʁə dir-i
ağız al-:istek bild.: takı

Bunların yanında, biri iki amcadan bahsetmelidir.

Kaynaklar

Aibibula [Hebibulla], Minawaer [Minawar] (2002). “Salayu cihui tanxi” [Investigation on the Salar lexicon]. *Minzu Yuwen* 1: 45-54.

Cheng Shiliang (1997). *Tujue bijiao yuyanxue* [A comparative study of the Turkic Languages]. Ürümčī: Xinjiang Peoples Press.

Dwyer, Arienne M. (1998). The Turkic strata of Salar: An Oghuz in Chaghatay clothes? *Turkic Languages* 2: 49-83.

Dwyer, Arienne M. (2007). *Salar: A study in Inner Asian language contact processes. Part I: Phonology*. Turcologica 37, 1. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Han Jianye (1989). “Salayu cifa gaishu” [A survey of Salar morphology]. *Qinghai Minzu Xueyuan Xuebao / Journal of Qinghai Institute of Nationalities* 1: 67-89.

Han Jianye (1989). “Cong wenxian ziliao kan Salayu de fazhan bianhua” [Observing historical development of Salar from documentary material]. *Xibei Minzu Yanjiu / Studies on Minorities in Northwest China* 2: 173-182.

Hahn, Reinhard F. (1988). “The origin and development of the Salar language”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica* XLII 2: 235-275.

Johanson, Lars 1984-1986. Zur Konsonantenstärke im Türkischen. *Orientalia Suecana* (Uppsala) 33-35: 195-209.

Johanson, Lars (1998). “History of Turkic”. (Der.) Johanson, Lars ve Csató, Éva Á. *The Turkic Languages*. London and New York: Routledge, s. 81-125.

Jia, Wei ve Li, Chenling (2010). “Xinjiang Salazu lishi qiantu yu shehui bianqian yanjiu” [A study on the history of migration of Salars and the change in the Salar society]. *Xinjiang Shifan Daxue Xuebao / Journal of Xinjiang Normal University* 4: 84-90.

Kakuk, Suzanne (1961). “Textes salar“ *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica* XIV 1-2: 95-117.

Kakuk, Suzanne (1962). «Un vocabulaire salar». *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica* XIV 2: 173-196.

Lin, Lianyun (1985). *Salayu Jianzhi* [Concise grammar of Salar]. Beijing: Minzu Press.

Lin, Lianyun (1992). *Sala-Han Han-Sala cihui* [Salar-Chinese, Chinese-Salar lexicon]. Chengdu: Sichuan Minzu Press.

Ma, Wei (2008). Saluer wangchao yu salazu [Salur kingdom and Salars]. *Qinghai Minzu Yanjiu [Nationalities Research in Qinghai]*, C. 19, No. 1: 96-106.

Ma, Wei (2009). “Salayu de binwei zhuangkuang yu baohu cuoshi” [Level of endangerment of Salar and strategies for maintaining]. (Der.) Ma Chengjun and Ma Wei. *Minzu xiaodao: Xinshiji Salayu yanjiu (2001-2009)* [Small island of nationalities: Salar study in the new century (2001-2009)]. Beijing: Minzu Press.

Ma, Wei, Ma Jianzhong and Kevin Stuart (2001). *The folklore of China’s Islamic Salar nationality*. Lewiston, Queenston, Lampeter: The Edwin Mellen Press. (Chinese Studies, C. 15.)

Nugteren, Hans (2007). “Oghuz and non-Oghuz lexemes in Salar”. (Der.) Hendrik Boeschoten and Heidi Stein. *Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt. Materialien der 5. Deutschen Turkologenkonferenz Universität Mainz*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 171-181.

Poppe, Nicholas (1953).“Remarks on the Salar language“. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, C. 16, No. 3-4: 438-477.

Salazu jianshi bianxiezu (1982). “Salazu jianshi” [A concize history of Salars]. Xining: Qinghai Minzu Press.

Schönig, Claus (1997-1998). “A New attempt to classify the Turkic languages”. *Turkic Languages* 1-2 : 117-133, 262-277; 3: 130-151.

Shibata, Takeshi (1946). *Seikaishono Shyunkano Sararugoni tsuite* [On the Salar language in Xunhua, Qinghai]. *Tōyōgo Kenkyū, Sōkangō, Tokyo Teikoku Daigaku Bungakubu Gengogaku Kenkyūșicu Kai henșu* 21: 25-78.

Tenishev, A.R. (1963). *Salarskij jazyk*. Moskva: Izdatel’stvo Vostočnoj Literatury.

Tenishev, A.R. (1964). *Salarskie tekstij*. Moskva: Nauka.

Tenishev, A.R. (1976). *Stroj Salarskogo jazyka*. Moskva: Nauka.

Thomsen, K. (1959). Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische. (Der.) Jean Deny vd. *Philologiae Turcicae Fundamenta* 1. Wiesbaden: Steiner, s. 565-568.

Xu, Yina and Wu Hongwei (2005). “*Xinjiang Salayu”* [The Xinjiang variety of Salar]. Ürümčī: Xinjiang Universtiy Press.

Yakup, Abdurishid (1997). “Xinjiang Salayu jiegou tedian shixi” [A Primary analysis on the structural features of the language of the Xinjiang Salars]. Xinjiang Daxue Xuebao / *Journal of Xinjiang University*. C. 25, No.1: 93-97.

Yakup, Abdurishid (2002). *An Ili Salar Vocabulary*: *Introduction and a provisional Salar-English lexicon*. Tokyo: Department of Linguistics Tokyo University. (Contribution to the Studies of Eurasian Languages Series 5.)

